

1922.

РІЧНИК XXI.

Т. LXXVI.

КНИЖКА III.

ЗА ЛИПЕНЬ

ІСТ.

ПЕПКИЙ:

Сий і вір! 193
есною 193

СОБИЛЯНСЬКА:

Лист засудженого жов-
пра до своєї жінки 194

АМІІЛЕНКО:

Шляхи 199

БАБИ:

Овий сміх 200

ШИПА:

Тома 201

ОБІДНИЙ:

З небі мого серця 211

МАХАР:

Черон 212

ЦОВ:

Катерина Велика (песа) 214

ОРТИК:

Стихія (Зі споминів) 223

КУПЧИНСЬКИЙ:

Маг 238

ПАВЛИКОВСЬКИЙ:

Земельна справа у Судни
Галичини (ковець) 239

БЛЕНЬКИЙ:

Українські приватні школи
в Галичині 247

ЦОНДОВ:

До старих боїв! (З при-
воду студ. візду) 259

БАБИ:

Тіхше 268

ГНАТОК:

Чи закарпатські Українці
автохтони? 269

Біографія:

Дві книжки 277

Дві книжки 287

ЛІТЕРАТУРНО

НАУКОВИЙ

ВІСТНИК

ЛЬВІВ.

Волод. Гнатюк.

Чи закарпатські Українці автохтони?

Питання про час поселення Українців на полудневих стоках Карпат не нове, має за собою вже невеличку літературу і своїх прихильників та противників, се б то таких, що уважають Українців автохтонами, які сиділи в Карпатах давно перед приходом Мадярів до Угорщини, і таких, що уважають їх пізніми колоністами, які почали заселявати нинішню територію ледви у XIII ст. і продовжували мало не до XX ст. До перших належать: Н. Надеждін, А. Кочубинський, В. Василевський, К. Грот, Н. Барсов, І. Філевич, Я. Головацький, П. Шафарик, І. Піч, Л. Нідерле. До других А. Куник, Д. Гловацький, Д. Багалій, С. Томашівський, П. Гунфальві, С. Мішік і інші. Тепер число останніх збільшив др. Олександр Бонкало, молодий славист, що перед війною уважав себе Українцем і навіть надрукував розвідку про гуцульський говір у Рахові, в Мараморощині (по мадярськи). Дотичну статтю оголосив він у новім видавництві »Ungarische Jahrbücher«, — яке почав видавати Угорський Інститут при берлінським університеті, — під скромною назвою: »Die ungarländischen Ruthenen« (т. I, ст. 215 до 232). У сій статі порішує автор — як запевняє — остаточно і безвідклично на підставі найновіших історичних і лінгвістичних дослідів, своїх і чужих учених (переважно мадярських, що все писали тенденційно наслідком своєї націоналістичної політики) питання автохтонства закарпатських Українців. Він силкується доказати, що теперішня українська територія була до XII ст. зовсім пуста (menschenleere Waldungen). Теперішня українсько-мадярська мовна лінія гранична покривається зовсім із внутрішньою державною границею за Арпадів. Поза сею лінією, на північ, розтягалися пусті землі (Grenzödland). Вони не творили одначе нейтральної зони, тільки були власністю угорських королів, які полювали там і тому не дозволяли ніяким поселенцям полювати на грубшого звіра. В XII ст. почали угорські королі роздаровувати ті землі, тож вони стали поволи заселяватися (особливо Мараморош, Берг, Угоча). А що дідичі стягали поселенців із ріжних сторін, тому зрозуміло, чому нераз навіть у сусідних селах подибуються ріжні діалекти та зовсім відмінні звичаї, ноша й ин. За найстарших поселенців уважає автор Долішнян, яких граничну лінію можна потягнути від села Луг коло Бичкова через Синійвір на Волове, Перечин і Гуменне. На північ від сеї лінії живуть Гуцули, Бойки і Лемки, на по-

дудне аж до малярської мовної границі Долішняне або Нижняне. Вони найстарші поселенці не тільки тому, що про них не згадують ніякі жерела (а про інших згадують?), але й тому, що відповідного їм племені нема ні в Галичині, ні на Буковині та що в їх мові приходять такі слова, які подібуються в волосько-болгарських документах 14—16 ст., за те не подібуються в інших говорах. Навіть те, що львівська Ставропігія не стояла в зносинах із Долішніями, та що на протязі 130 літ, як виказав А. Петров, не звужилася українська етнографічна територія, має доказувати пізну колонізацію. А що Ужгород старинне малярське місто, на се маємо доказ у малярській статистиці, яка вказала у ній лише 3·5% Руснаків. Правда, деякі славянські учені, етнографи й лінгвісти, находили у закарпатських Українців багато архаїзмів (тип, звичай, спосіб життя, мова) та на погляд автора вони не сягають поза XVII ст. Як фільольог він порівняв малярську й українську лексику і прийшов ось до яких висновків: 1) Хоч малярська мова запозичила багато славянських слів, то в ній нема слів українського походження окрім хіба слова *lengyel* (Лях). 2) В українських словах, запозичених із малярської мови, не заховалися старомалярські форми, як приміром у сербській або словацькій мові, тільки новомалярські. Також у тих словах, що малярська мова запозичила зі славянщини і які опісля вже з малярщини перейшли до української мови, заховалися тільки новомалярські форми. Се не мало б місця, коли б Українці були давно на теперішніх землях поселилися, бо ж вони зараз по переселенню мали нагоду зіткнутися з Мадярами, якими були дідачі й їх урядники. 3) Старинне *e = y* (*ju*) приходить в українських пам'ятках лише від XIII ст., а що Долішняне, в яких мові являється се *e*, походять із Волині й Поділя, то очевидно, що вони зайшли на Угорщину пізнійше. 4) Долішняне не мають ніяких переказів, ані пісень про історичні події, що відбувалися в їх вітчизні (про козаків, гетьманів, українсько-польські війни). Се доказує, що вони переселилися перед козацькими повстаннями із Польщі, бо в їх мові заховалися такі польонізми, як пан і хлоп (зам. холоп).

Автор так запалюється переведенням своїх доказів, що при кінці статі забуває, що говорив на початку. На початку (ст. 215) твердить він, що закарпатські Українці не творять ні расової, ні мовної цілоти, бо сидячи по поперецних долинах, задля браку комунікації, не стояли з собою в стичности (ст. 217). За те зіткнулися вони з Мадярами (про Словаків, Румунів, Німців колоністів, Жидів автор не згадує тут), запозичили від них елементи культури і з часом виробилися на самостійне плем'я, що від решти Українців відрізняється також мовою, та називає само себе Угро-Русами (ст. 232). Так само й галицькі

Лемки виробилися на окреме плем'я, бо вони мають не тільки окремий наголос у мові, але й є *russenfreundlich*, та уважають себе частиною російської нації, коли решта галицьких Русинів зіллялася з Українцями, є *russenfeindlich* (ст. 217) і не хоче мати нічого спільного з Москалями (*Russen*).

Якжеж ми маємо поставитися до всіх отсих висновків д-ра О. Бонкала? Чи приймати їх за остаточний вислів науки і уважати порушене питання за полагожене раз на все?

Зачнім від історії. Всі прихильники пізньої закарпатської колонізації покликаються на те, що в історичних жерелах згадується про українські оселі не швидше, як у XIII ст. По перше — се недокладне, бо вже І. Філевич у своїй праці наводить згадки з 1176, 1193 р., а долина Гернада 1238 р. носить назву *porta Rusciae*. Та вже під р. 1031 згадується в Гільдесгаймських анналах, що Андрій, син Стефана угорського, мав титул *dux Ruizorum*. В Життю архієпископа Конрада згадується під р. 1131 *marchia Ruthenorum*. У XIII ст. читаємо в Салонській історії Томи Сплітського про *confinium Pannoniae et Rutheniae*. Симон Кейза називає Карпати *Alpes Ruthenorum*. Під р. 1248 згадується »*Russia, quae vocatur hungarica*«. Лист папи Євгенія з 1446 року потверджує, що в Угорщині й Семигороді живе багато руського народу.¹⁾ Усе те вказує, що закарпатські Українці не почали населявати територію ні в XIII, ні в XII ст., а далеко вчасніше.

По друге — хочби ми не знаходили в жерелах згадок про закарпатських Українців, то се ще не доказ, що їх там не було. Головним їх заняттям був випас худоби, крім того ловецтво й рибальство. З них мали вони поживу, одяг і обув. За хлібом сходили до підгірських міст, як: Сигот, Густ, Мукачево, Ужгород, Пряшів і інші, а не маючи промислу й не ведучи торгівлі, не потребували запускатися на угорську низину. Так само населення низини не запускалося в гори через тяжку комунікацію. Ось і вся причина, задля якої згадується рідко в документах про Українців. Сі згадки стають частіші аж тоді, коли угорські королі починають роздаровувати гірські землі своїм прибічникам і на них починають осідати або самі дідичі, або їх урядники. Та факт роздаровування земель і ловецтва на них не доказують, що ті землі були пусті. Польські королі та московські царі роздаровували цілі ключі земель із містами, місточками й селами — і те саме робили й угорські королі. А полювали королі й члени королів-

¹⁾ Про все те пор. L. Niederle, *Počátky Karpatské Rusi* (Národop. Věstník Českosl. 1922. č. 2).

ських домів у Карпатах навіть у сім, XX ст. (прим. у лісах гр. Шенборна) та чи й тепер Карпати не заселені?

Автор поминає мовчки також факт численних назв місцевих, зложених із слів *Orosz* або *Reuss* та розсіпаних по різних місцях Угорщини й Сепмгороду, як: *Oroszfaja*, *Oroszfalu*, *Oroszhedy*, *Oroszi*, *Oroszidecs*, *Reussbach*, *Reussdorf*, *Reussen*, *Reussmarkt* і інші. Звідки й коли вони там узялися, де поділися ті Русини, що мусіли жити у них бути? Сею справою займався І. Філевич, тільки не зібрав доказів старинності цих осель. Займався нею й др. Г. Стрипський і перед війною бачив я його рукопис на сю тему. Добре було б, якби він сю працю викінчив та оголосив друком. Одно можна мабуть без помилки сказати нині про ті оселі: Се були колонії між чужим етнічно елементом і тому вони розплилися в чужім морі. Але й із суцільної території деякі частини зденационалізувалися, як приміром нинішні Словаки, що признають і об'єктивні чеські та словацькі учені. Чи думає автор, що такі переміни відбуваються так швидко і що в так короткім часі можуть винародовитися цілі села?

Говорячи про заселювання дідичівських донаційних земель, автор вичисляє всі ті галицькі гірські повіти, з яких буцім то йшла колонізація. Бачимо там усі гуцульські, бойківські та лемківські повіти й загально згадане Поділля та Волинь, із яких колонізація мала йти не блискою дорогою через Галичину, але дальшою через Молдавію й Сепмгород. Цікаво однак, що не наводить ні одної дати, ні одного села, з якого саме виселилися поселенці, котрого року, в яким числі і де поселилися? Коли він дослідив у жерелах, що колонізація відбувалася в XV—XVII ст., то мусить знати й усі оті подробиці. Чому ж не наводить їх ніде? І доки він не оголосить їх, то нехай дарує нам, що ми до тої пори не повіримо йому на слово.

Др. О. Бонкало поминув зовсім археологічні досліді, а школа, бо з них міг перекопатися, що ще в X ст. перед Христом було поділення між Галичиною й Угорщиною через яблоницький та узецький провал, що воно не переривалося й пізніше, як про се свідчать островянські викопалини з III—IV ст. по Христі та ряд інших із Земплина, Шариша та Ужгородської жупи. Сі викопалини свідчать також проти того, немов би то українське Закарпаття заселювалося аж у XIII ст.¹⁾

Перейдім тепер до фільологічних доказів, які у автора, як фільолога, певно сильніші.

¹⁾ L. Niederle. Počátky Karpatské Rusi. стр. 27.

Він запевнює, що в говорах закарпатських Українців не заховалися ніякі архаїзми. На се треба відповісти, що або автор не простудював усіх говорів, хоч їх літературу вичислив докладно, або умисно не хоче бачити того, що промовляло би проти його теорії. В закарпатських говорах заховалися такі архаїзми, яких деінде або зовсім не можна найти, або дуже рідко. Згадаю тут про останки старинного звука *ъ*, який звучить як придавлене *и* і робить із односкладового слова двоскладове, пр. *якъ* — вимовляється: *я-ки*. Звук *ь* заховався також і вимовляється як коротке *і* та продовжує слово так само о один склад, пр. *церь-ква*, *царь-ство*, вимовляється: *це-р і-ква*, *ца-р і-ство*. Старинне *и* заховане в бойківському говорі дуже добре, особливож виступає воно різко по горлових співзвучках *г*, *к*, *х*, пр. з *бы-ки* (= з биками). У флексії заховався аорист та дуальні форми. У лексиці подібуються також старинні слова, деінде невідомі, пр. блюдо = миска. Заховалися й інші старинності, пр. в обрядах (весільних, похоронних, колядках), віруваннях, ноші, будівлі.

Автор твердить, що в малярській мові нема слів українського походження. Звідки ж узялися ось хочби отсі малярські слова:

bodnár = боднар, чеське і польське *bednař*, словацьке *bednar*;

borona = борона, ч. і сл. *brána*, поль. *brona*;

barázda = борозда, ч. і сл. і хорв. *brázda*, п. *brózda*;

*kaloda*¹⁾ = колода; ч. сл. хорв. *klada*, п. *kłoda*;

moh = мох; ч. сл. п. *mech*; хорв. *mah*;

motóvlo = мотовило; ч. сл. п. *motovidlo*, *motadlo*; хорв. *motálo*;

villa = вила; ч. сл. п. *vidly*; хорв. *vile*;

ritka = рідкий; ч. сл. *řidký*; поль. *rzadki*; хорв. *rjetki*.

Не хочу продовжувати отсього виказу, бо думаю, що й наведені слова заперечують погляд автора.

Так само нестійний його погляд, немов би в малярській мові не заховалися старинні українські слова, бо вже в документах XII і XIII ст. приходять місцеві назви жуп: *Zemplin*, *Bereg*, *Ugoosa*; ріки: *Soliva*; потока: *Pressely patak*; сіл: *Darovce*, *Gradisa*, *Bojnica*, *Terlica*, *Suchodol*; гір: *Ruscia* і т. д. Значить, що Українці мусіли бути вже давніше перед тим на Закарпаттю, коли їх назви дісталися до документів. І се дійсно стверджується такими малярськими назвами українських місцевостей, як: *Lonka* в Марамороши зам. Луг, або *Long* у Шароши зам. Лужани; *Dombo* в Марамороши зам. Дубовое і ряд подібних назв у *Beregy*: *Dombok* коло Мукачева, *Dombostelek* коло

¹⁾ Малярське *a* (без наголосу) читається переважно як *o*.

Сваляви, Nyarás-Domb на Ляторици; Galambos у Берегу зам. Голубиці; Szombat зам. Суботин і т. д. Здається, що сюди можна зачислити й такі слова, як: Munkacs (Мукачево), Ungvár (Ужгород), szerencse (щасте, місцево: серенча), а може й barlang (барліг), abroncs (обруч), pizstrang (пеструг) і інші. Всі отсі назви вказують, що Мадяри переймали їх тоді, коли Українці вговорювали носові звуки, а се було давно перед XIII ст.¹⁾ Дальші розсліди місцевих назв принесуть певно в сім напрямі ще не одно доповнення.

Брак старомадярських слів в українській мові не був би ще сам собою доказом пізнього поселення Українців, а хіба радше пізніх зносин із Мадярами. Та не знати, чи й тут можна вповні завірити автори, чи ліпше почекати, щоби ще якийсь инший знавець мадярської мови, що не робить висновків легкодушно, висловився в сім напрямі. Так приміром автор наводить пять слів, що їх переймали Мадяри зі старославянської мови, між ними брат, та твердить, що Українці послугуються сим словом у новомадярській формі barát (baratom), а не в старомадярській brat. Тимчасом у всіх текстах, записаних із народніх уст, приходить завжди слово брат, а баратом уживають тільки інтелігенти, які звикли говорити між собою виключно по мадярськи. При всіх отже словах, зачерпнених із мадярської мови, повинен автор для роблення наукових висновків подавати: 1) З якої місцевости походить слово і на яким широкім просторі уживається. 2) В яким часі дісталося воно до української мови. При мадяризаційній системі, яка настала з заведенням дуалізму в Австро-Угорщині, натиснено багато мадяризмів в українську мову, але се не може служити доказом для таких тез, які ставить автор. Крім того треба тямити, що в місцевостях ближших до мадярської етнографічної границі, або мішаних, уживається більше мадяризмів, а в дальших менше. Для прикладу наведу кілька таких слів, на які крім мадярських є й свої українські назви:

аршов,	мад. ásó	рискаль
балта	„ balta	сокира
жеб	„ zseb	кепеня
гайбв	„ hajó	корабель
áпо	„ apa	няньо (тáто)
пáйташ	„ rajtas	товариш
піца	„ pira	люлька.

¹⁾ L. Niederle, там же. ст. 30.

З цього, здається, видно достаточо, що й фільольогічні висновки автора не сильніші від історичних.

Та найважнішим доказом проти теорії автора і пізньої колонізації Закарпаття є етнографічне розселення Українців. Факт, що Карпати заселені по обох боках хребтів зі сходу на захід однородними племенами, наперед Гуцулами, потім Бойками, в кінці Лемками, що ні ті племена, ні інші не помішані з ними,¹⁾ свідчить, що розселення наступило по обох боках Карпат одночасно. Про се свідчить також суцільність української етнографічної території, яка виглядала б зовсім інакше, коли б її заселяли мадярські дідичі в різних часах. Що Долішняне ріжняться від Верховинців, се ніяке диво; се бачимо ми й по галицьким боці. Та всі ріжнці між кодиноними племенами не такі знов великі, щоби можна робити з них далекосяглі висновки, а факт розселення по обох боках Карпат Гуцулів, Бойків, Лемків, стверджений самим автором, заперечує найкрасше його тезу про якусь племінну окремішність²⁾ закарпатських Українців. Вони належать до українського народу так само, як і інші українські племена. Брак знов у них історичних українських переказів свідчить як раз про давнє їх поселення у Карпатах, а не навпаки. Чим пізнійше вони поселилися на нових місцях, тим більше споминів принесли б з собою, спільних із іншими племенами. Повстання нових осель у XV—XIX ст. не може служити доказом пізнього заселення Карпат, тільки доказом природного розросту населення. Такі оселі будуть повставати і в нашім XX століттю.

Колиж могли заселити Карпати українські племена? Найновіші досліді виказали, що Українці в старині сиділи межі Дністром, Богом і Дніпром аж по Чорне Море. Та кілька разів появлялися азійські кочовничі племена на степовій Україні, стілько разів випирали Українців на північ і на захід, наслідком чого вони відступали в волинські ліси, поліські болота та Карпати. Се діялося від половини VI до кінця XI ст., коли переходили туди Авари, Болгари, Мадяри, Печеніги. Найбільший натиск на Українців зробили були Авари (в VI ст.), що загналися аж до Волині, і тоді правдоподібно появилися перші українські оселі в Карпатах.³⁾ Труднож припускати, щоби Українці, маючи попе-

¹⁾ Про се свідчать антропольогічні поміри, які перевів пок. Ф. Вовк (пор. Матеріяли до укр. етнології, т. X).

²⁾ „Sie entwickelten sich mit der Zeit zu einem selbstständigen Volksstamm, der von den übrigen Ruthenen (Ukrainern) auch in der Sprache wesentlich abweicht“ (ст. 217).

³⁾ Пор. L. Niederle, цит. статя, ст. 26—28.

речні переходи, спинювалися тільки на північних стоках гір і не посувалися далі, особливо коли їм там не ставив ніхто опору. Певна річ, що ті перші оселі не були густі, що до них могли прибувати пізніше інші, та у всякім разі колонізація Карпат була одночасна, а не північних stokів вчасніша, а полудневих пізніша. Ми переконані, що сю думку ствердять дальші археологічні розкопи та розсліди топографічних назв.

Еміль Вергарн.

У червні.

Був червень красний, сад був ряний,
 То був наш час і день наш був,
 І погляд наш з таким коханням огорнув
 Створіння гоже,
 Що тихо розкривали пелюстки в той час
 І мов на нас дивились і кохали нас
 Червоні рожі.

І як ніколи перш, небесний дах був чистий;
 Комашки та пташки
 Літали в радості, й простір той позлотистий
 Сповняли їх танки,
 І поцілунки наші сповнені красою
 Зачарували світло і пташок собою.

Те щастя наче перейшло в блакить
 І цілим небом хоче заблищати,
 І в душі наші солодко розтяти
 Все йшло життя, щоб їх повнішими зробить.

І вже нічого більш, крім поривів над міру,
 І обітниць, і скриків, і благальних слів,
 І так хотілося створити знов богів,
 Щоб мати віру.

Переклав

Вол. Самійленко.
